

УДК 94(477)"1956/1964":328

Г. Г. Кривчик

ПРЕДСТАВНИЦЬКІ ОРГАНИ ВЛАДИ В УКРАЇНІ У ПЕРІОД "ВІДЛИГИ" (1956–1964)

Статтю присвячено спробам демократизації представницьких органів влади УРСР протягом 1953-1964 рр. Доведено, що хоча формально проводилась лінія на підвищення у суспільному житті ролі Рад усіх рівнів, громадських організацій і самодіяльних формувань, та насправді у кожній важливій справі все вирішував апарат партійних органів. Усім же народним обранцям залишалося лише формально ухвалювати будь-які їхні рішення, а найбільш достойним серед них – ще прикрашати собою президії різних урочистих зборів і форумів.

Ключові слова: "відлига", органи влади, демократизація, УРСР

Згідно з радянською міфологією державна влада в СРСР належала трудящим, під якими малися на увазі робітники, колгоспні селяни, трудова інтелігенція. За сталінською Конституцією 1936 р. вони реалізовували свою владу через Ради депутатів трудящих. Система Рад в СРСР включала Верховну Раду СРСР, що складалася з двох палат – Палати Союзу та Палати національностей, Верховні Ради союзних та автономних республік, місцеві (обласні, міські, районні, районні в містах, селищні й сільські) Ради депутатів трудящих.

Найвищим органом державної влади в республіці була Верховна Рада України, яка налічувала 457 депутатів, обраних на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні строком на 4 роки. Вибори до Верховної Ради УРСР проводилися по виборчих округах за нормою 1 депутат на 100 тис. населення. Участь у виборах фактично була обов'язком для всіх громадян, що досягли 18-річного віку. До тих, хто з якихось причин відмовлявся брати участь у виборах, з боку владних структур застосовувалися різні форми впливу – від умовлянь до залякування. Втім, переважна більшість виборців брали участь у виборах із задоволенням, тим більше, що на виборчих дільницях обов'язково працював буфет, де продавалися всілякі делікатесні страви, продукти й ласощі. Тому не дивно, що явка на виборах наближалася до абсолютної. Так, у 1959 р. на виборах до Верховної Ради УРСР і місцевих Рад взяло участь 99,98% виборців [12, т.2, с.325].

Верховна Рада України обирала Президію Верховної Ради, яка їй була підзвітна, і Верховний Суд УРСР, утворювала уряд республіки – Раду Міністрів УРСР, відповідальну перед Верховною Радою УРСР і їй підзвітну. Президія Верховної Ради УРСР обиралася на першій сесії з числа депутатів у складі: Голова Президії, двох заступників, секретаря і 15 членів Президії. В 1954 – 1969 рр. Головою Президії Верховної Ради України був Д.Коротченко, досвідчений партійний функціонер, один з колишніх керівників партизанського руху в Україні.

Президія Верховної Ради скликала чергові та позачергові сесії, видавала укази, дає тлумачення діючих законів, мала право проводити референдуми, скасовувати постанови і розпорядження Ради Міністрів, а також рішення і розпорядження місцевих Рад у разі їх невідповідності законам. У період між сесіями Верховної Ради Президія увільняла з посад і призначала окремих членів уряду за поданням Голови Ради Міністрів УРСР з наступним внесенням на затвердження Верховної Ради УРСР. Верховна Рада УРСР утворювала постійні і тимчасові комісії. Так, Верховна Рада УРСР 5-го скликання (1959 р.) утворила такі постійні комісії: мандатну, законодавчих передбачень, бюджетну, в законодавчих справах, по промисловості і транспорту, сільському господарству, освіті і культурі, охороні здоров'я і соціального забезпечення, торгівлі і громадського харчування.

В Україні відповідно до числа адміністративно-територіальних одиниць в 1960 р. налічувалося 25 обласних, 339 міських, 604 районні, 74 районні у містах, 8,6 тис. сільських Рад депутатів трудящих. Депутатський корпус місцевих Рад налічував понад 392 тис. осіб [12, т.9, с.245]. Вони обиралися за тим самим принципом, що й депутати Верховної Ради УРСР, але строком на 2 роки. Право обирати і бути обраними до місцевої ради мали громадяни України, яким на день виборів сповнилося 18 років.

Уособлюючи державну владу в регіонах й населених пунктах, місцеві Ради несли відповідальність за культурно-політичне, господарське будівництво на своїй території, встановлювали місцеві бюджети, керували діяльністю підлеглих їм органів управління, забезпечували охорону державного лад, сприяли зміцненню обороноздатності країни, виконання законів та охорону прав громадян. У 1962 – 1963 рр. до відання місцевих Рад було передано підприємства побутового обслуговування населення, а також значну частину житлово-комунального фонду.

Виконавчими і розпорядчими органами місцевих Рад депутатів трудящих були виконкоми. Вони обиралися на першій сесії ради кожного нового скликання в складі голови, його заступників, секретаря й членів. Кількісний склад виконкому визначала сама рада. В практиці радянського будівництва в Україні виконкоми обласних Рад обиралися, як правило, в кількості 15-17 осіб, районної – 7-11, міської – 7-15, селищної і сільської – 5-7 осіб [12, т.2, с.364]. До складу виконкому могли бути обрані лише депутати відповідної Ради. Всі питання мали вирішуватися на засіданнях виконкому простою більшістю голосів. Виконкоми

скликали сесії ради (в строки, передбачені Конституцією УРСР. Зокрема, обласних Рад – не менше 4-х, міських і районних – 6-ти раз на рік.

Місцеві Ради (крім сільських і селищних) утворювали відділи, що здійснювали управління за напрямками: освітою, культурою, торгівлею, побутовим обслуговуванням населення, фінансовою діяльністю, житлово-комунальним господарством тощо. Місцеві Ради також обирали постійні комісії, які їм були безпосередньо підпорядковані.

Склад депутатського корпусу певною мірою відбивав соціальну структуру населення республіки й регіону. За результатами виборів 1959 р. серед депутатів місцевих Рад робітники й колгоспники становили майже 66% [9, с.686]. Така висока питома вага у депутатському корпусі працівників фізичної праці створювалася штучно партійною бюрократією як доказ існування в соціалістичному суспільстві соціалістичного народовладдя й справжньої демократії. Насправді ж зазначений факт свідчить про те, що система Рад носила декоративний характер і здатність депутатів займатися державними справами не мала суттєвого значення.

Ради були також своєрідною вітриною демократичного ладу і склалися з “кращих представників радянського народу”, а ними вважалися передовики і новатори виробництва, “переможці соціалістичного змагання”, від яких вимагалось лише ухвалити рішення, яке приймали відповідні партійні органи. Серед депутатів Верховної Ради СРСР декількох скликань були такі відомі в Україні люди, як двічі Герої Соціалістичної Праці начальник дільниці шахти №5-6 ім. Димитрова тресту “Червоноармійськвугілля” І.І.Бридько, ланкова колгоспу “Радянська Україна” Васильківського району Київської області С.Д. Виштак, ланковий колгоспу “За нове життя” Іршавського району Закарпатської області Ю.Ю. Пітра, бригадир виноробів радгоспу “Коктебель” Кримської області М.О.Бринцева. Двічі Герої Соціалістичної Праці обиралися до Верховної Ради УРСР, серед них: ланкова колгоспу ім. Ілліча О.К. Диптан, ланкова колгоспу ім. Леніна Мукачівського району Закарпатської області Г.М.Ладані, завфермою колгоспу ім. Леніна Лебединського району Сумської області М.Х.Савченко та ін. Як правило, у виборців не виникало особливих претензій і до тих, хто обирався до місцевих Рад.

Свого часу В.Ленін присвятив чимало гнівних слів буржуазії, що вона, мовляв, заради збереження свого панування обманує, розбещує, підкупає робітників, створює “робітничу аристократію” [6, с.233]. Виявилось, однак, що радянській партійній бюрократії вдалося в цьому перевершити попередній пануючий клас, створивши не тільки робітничу, але й селянську “аристократію”. До неї, зокрема, можна зарахувати депутатів Верховної Ради СРСР, республіканської Верховної Ради. Більшість з них були й делегатами партійних з’їздів, членами різних виборних органів, ставали лауреатами державних премій, нагороджувалися орденами і медалями, мали доход , що в декілька разів перевищував платню звичайних робітників, селян, службовців. Вони потрапляли до правлячого класу.

Можна, мабуть, зрозуміти депутата Верховної Ради СРСР декількох скликань відомого кукурудзозвода із Закарпаття Ю.Ю.Пітру, який, порівнюючи привілеї депутатів тих часів і нинішніх, зауважує, що раніше у нього не було ні персональної машини, ні помічників, ні високої депутатської зарплати. Йому, за його словами, тільки присилали щомісяця поштою 100 крб., і ці гроші призначалися для робочих поїздок та різні канцелярські витрати [10]. Однак за радянських часів заробітна плата відігравала не головну роль в ієрархічній структурі суспільства. Мало більше значення передусім наближення людини до влади і до розподілу натуральних благ, що були недоступними для більшості населення. Хоча М.Хрущов дещо й обмежив привілеї номенклатури, але депутати продовжували одержувати разом зі своїми мандатами низку номенклатурних привілеїв, зокрема, можливість користуватися спецмагазинами, спецсанаторіями, спецлікарнями тощо. За словами М.Воспенського, вони переселялися у спецкраїну “Номеклатурию” [1, с.317].

Формально саме Радам депутатів трудящих належала вся повнота влади в державі, вони мали величезні повноваження. Проте реальним носієм влади завжди була компартійна номенклатура, а Ради були головними декоративними органами, які мали замаскувати її диктатуру. Так зване соціалістичне суспільство жило не за конституцією, а за ленінською вказівкою про те, що “жодне важливе політичне або організаційне питання не розв’язується жодною державною установою в нашій республіці без вказівок Цека партії” [5, с.29].

Ради, судячи з цих слів, були потрібні парт бюрократії тільки для того, щоб придати легітимність її рішенням, продемонструвати світові одностайну підтримку її курсу з боку усіх верств населення. Чого вимагалось від депутатів, так це одностайно ухвалювати рішення, що були прийняті в партійних органах, і не лізти на трибуну, не маючи такого доручення. Якщо отримували його, то слід було говорити те, що дозволено. Дозволялося небагато: звітувати про трудові досягнення особисті й свого колективу, запевняти керівні партійні органи і першу партійну особу у повній і одностайній підтримці політики партії, обіцяти працювати ще краще, щоб достойно зустріти з’їзд “рідної партії”. Ще можна було інколи пожалітися на об’єктивні труднощі і попросити від керівництва допомоги словом і ресурсами, але так, щоб не пересолити і не зіпсувати урочистий і ритуальний характер сесійного дійства.

Разом з тим, за слушними словами югославського політолога Милослава Джиласа, крім пропагандистських, зовнішньополітичних причин, існувала ще одна важлива обставина, яку була не в змозі обминути жодна, зокрема комуністична влада: все мусить бути узаконено [2, с.250]. Представницькі органи влади служили також певним прагматичним цілям селекції й підготовці керівних кадрів, важливим каналом контролю над суспільством.

У самих Радах депутатів трудящих реальна влада зосереджувалася не у "депутатів трудящих", а у виконавчому комітеті, а ще більше в апараті, радянських функціонерів. Більше того, на практиці депутати знаходилися у великій залежності від працівників партійного і радянського апаратів. Адже саме працівники радянського і партійного апаратів визначали склад депутатського корпусу. В умовах безальтернативних виборів виборцям залишалося лише проставити в бюлетенях "галочки" проти прізвищ підібраних кандидатів. На виборах до місцевих Рад, що відбулися в 1959 р., за кандидатів від "блоку комуністів і безпартійних" віддали свої голоси 99,87% тих, що взяли участь у голосуванні [12, т.2, с.325]. Тобто по суті самі вибори мали суто формальний або ритуальний характер.

Успіх у депутатській діяльності теж значною мірою залежав від працівників апарату, які, наприклад, могли надати депутатові допомогу у виконанні наказів виборців – ремонті доріг, газифікації населених пунктів, будівництві об'єктів соціально-культурного призначення тощо. Якщо така допомога надавалася, то депутат отримував можливість згодом звітувати виборцям про виконання їх наказів, заявити, що він сумлінно виконує свої обов'язки. А потім претендувати на нову депутатську каденцію в цій Раді. Або обиратися до Ради більш високого рівня. Водночас оцінку діяльності того чи іншого радянського функціонера давали насамперед вищестояще партійне й радянське начальство, і його кар'єра практично не залежала ані від депутатів, ані від громадської думки. Природно, що за таких обставин більшості радянських працівників було притаманне байдуже й зарозуміле ставлення до простих людей. Попри те, що в своїх постановках партія постійно закликала працівників радянських органів уважно ставитися до людей, "пам'ятаючи про те, що по роботі апарату Рад і їх керівників трудящі судять і про Радянську владу в цілому" [8, с.462].

Тим не менш у зв'язку з демократичними процесами, започаткованими XX – XXII з'їздами КПРС, роль представницьких органів влади дещо підвищується, принаймні формально. У серпні 1956 р. президія Верховної Ради України прийняла указ про скорочення строків між скликанням сесій міських, районних селищних і сільських Рад депутатів трудящих. У січні 1957 р. ЦК КПРС прийняв постанову "Про поліпшення діяльності Рад депутатів трудящих і зміцнення їх зв'язків з масами", в якій відзначалося, що партійні органи, особливо на місцях, часто втручаються в адміністративну діяльність Рад, підміняючи їх, забуваючи при цьому ленінське положення про те, що партія мусить "...керувати діяльністю Рад, але не замінювати їх" [4, т.7, с.245]. Відповідно до зазначеної постанови були вжиті заходи щодо розширення прав місцевих рад у питаннях планування господарства області, міста, району, виробництва й розподілу продукції підприємств місцевої та кооперативної промисловості, організації житлового, культурно-побутового і шляхового будівництва тощо. У зазначеній постанові також йшлося про необхідність збільшення представництва в Радах робітників і колгоспників, безпосередньо зайнятих на виробництві, більш ретельному відборі кандидатів у депутати.

У жовтні 1959 р. Верховна Рада СРСР прийняла закон про порядок відкликання депутатів Верховної Ради СРСР, який визначив порядок відкликання депутатів, що не виправдали довіри виборців або здійснили вчинки, які ганьблять звання депутата. Рішення за відкликання депутата приймалося на зборах виборців, відкритим голосуванням. Депутат вважався відкликаним, якщо за його відкликання проголосувало понад половини виборців відповідного округу. Закон про порядок відкликання депутатів був прийнятий і Верховною Радою УРСР. Закони дозволяли населенню здійснювати певний контроль за діяльністю депутатів і в необхідних випадках відкликати їх достроково. За 15 років дії вказаних законів було відкликано 13 депутатів Верховної Ради СРСР, 149 депутатів союзних і автономних республік, понад 10 тис. депутатів місцевих рад [11, с.337]. Зрозуміло, що ініціатива відкликання того чи іншого депутата належала не виборцям, а керівним органам яким чимось не догодив депутат.

Підвищення ролі представницьких органів влади в СРСР відповідало курсу на побудову комуністичного суспільства й передачу низки функцій державних установ громадському самоврядуванню. Було висунуте завдання перетворення Рад депутатів трудящих у органи громадського самоврядування. У Програмі КПРС було сказано про те, що Ради депутатів трудящих будуть все більше виступати "як громадські організації при широкій і безпосередній участі в їх діяльності" [13, с.337]. Серед основних шляхів досягнення цієї мети в Програмі КПРС зазначалися такі: вдосконалення форм народного представництва й розвиток демократичних принципів радянської виборчої системи; широке й всебічне обговорення на зборах і у пресі особистих і ділових якостей кандидатів; оновлення на кожних виборах не менше однієї третини складу депутатів Рад; регулярну звітність Рад та їх депутатів перед виборцями; право на дострокове відкликання депутатів, які не виправдали довіру; гласність, вільне і всебічне обговорення на сесіях на сесіях Рад найважливіших питань державного управління, господарського та культурного будівництва; регулярна звітність виконавчих органів на сесіях Рад; систематичне обговорення радами запитів депутатів; розширення прав місцевих Рад депутатів трудящих. У зв'язку з підвищенням ролі Рад висувалися нові вимоги щодо стилю роботи працівників місцевого самоврядування. "Радянський апарат, – заявляв М.Хрущов на XXII з'їзді КПРС, – мусить бути простим, кваліфікованим, діловим і оперативним, без будь-яких проявів бюрократизму, формалізму й тяганини" [13, с.306]. Цікаво, що слова, сказані в далеку вже від нас епоху, здаються надзвичайно актуальними й сьогодні, в умовах демократичного суспільства.

Пожвавили свою роботу постійні комісії, в яких, на думку партійного керівництва країни, мала пройти школу управління державою величезна армія активу робітників, колгоспників та службовців. У 1957 р. в Україні в роботі постійних комісій місцевих Рад брало участь близько 250 тис. депутатів і 460 тис. активістів. Протягом березня – червня 1957 р. вони підготували і внесли на розгляд сесій понад 31 тис. пропозицій, спрямованих на виконання народногосподарських планів, культурне будівництво, побутове обслугову-

вання населення тощо [3, с.296]. По прикладу партійних органів на початку 1960-х рр. при місцевих Радах утворюються позаштатні відділи, які об'єднували громадських інструкторів і інспекторів з числа активу рад. Так, у Чернігівській області позаштатні відділи районних Рад, що були створені в 1960 р. за почином Ніжинського міськвиконкому, об'єднували понад вісімсот інструкторів, що працювали на громадських засадах [7, с.269]. Кожний відповідальний радянський працівник мав по декілька помічників, що працювали на громадських засадах. Щоб там не говорили, а радянська влада справді мала тотальний характер, завдяки чисельному активу проникала в усі суспільні осередки.

Водночас головним принципом діяльності Рад депутатів трудящих усіх рівнів було й залишалося партійне керівництво ними, що зводило нанівець всі заходи щодо демократизації роботи представницьких органів влади. Зберігалася інтеграція партійного й державного апаратів як у центрі, так і на місцях. Продовжувалася практика прийняття спільних постанов партійних комітетів та місцевих органів державної влади, що з точки зору конституційного права не можна вважати коректним.

Проголосивши курс на побудову комуністичного суспільства, партійні організації ініціювали створення всляких самодіяльних організацій, що були підпорядковані вищестоящим місцевим Радам і розглядалися як форма безпосереднього здійснення народом функцій управління державою. Всередині 1960-х рр., за офіційними даними, в країні налічувалося майже 500 тис. самодіяльних формувань: жіночих рад на виробництві і при домоуправліннях, батьківських рад у школах, добровільних народних дружин, народних судів, вуличних і квартальних комітетів тощо. Кількість їх членів досягла 8,5 млн. Чим більше було активістів, тим більше, як вважалося було демократії й політичного прогресу на шляху до комунізму. При цьому низька ефективність роботи такого активу до уваги не завжди бралася. З метою залучення населення до діяльності до діяльності рад було вжито низку заходів щодо шляхом створення чисельних громадських організацій та самодіяльних формувань.

Серед громадських самодіяльних організацій найбільш активно діяли вуличні, квартальні й будинкові комітети. Вони залучали населення до трудової участі в роботі благоустрою й озелененню вулиць і дворів, доглядали за дотриманням мешканцями будинків існуючих санітарних норм, організовували допомогу самотнім людям похилого віку і навіть виступали у ролі організаторів змагання за присвоєння будинку почесного звання "Будинок комуністичного побуту", вулиці – "Краща вулиця міста" (району, села), "Село зразкового порядку та високої культури" тощо. Плідну роботу проводили комісії сприяння торгівлі. Вони виступали організаторами контролю громадськості за діяльністю підприємств торгівлі й громадського харчування. Місцеві Ради та їх виконкоми спиралися на ці самодіяльні формування, за їх допомогою залучали велику кількість людей до вирішення багатьох соціальних питань.

Нехай далеко не кожна людина, що значилася у списках, активно працювала. Значна частина з них була лише "баластом", як тоді прийнято було говорити. Але вже сам той факт, що чверть дорослого населення республіки була зарахована до того чи іншого самодіяльного формування, свідчить про певні тенденції соціально-політичного життя в країні.

Отже, формально проводилася лінія на підвищення у суспільному житті ролі Рад усіх рівнів, громадських організацій і самодіяльних формувань. Проте на ділі, як і раніше, у кожній важливій справі все вирішувала не громадськість, навіть не представницькі органи влади, а апарат, передусім апарат партійних органів. Усім народним обранцям залишалося лише формально ухвалювати будь-які їхні рішення, а найбільш достойним серед них – ще прикрашати собою президії різних урочистих зборів і форумів. Усі реформаторські зусилля М.Хрущова не могли змінити природу радянської системи. Та він до цього й не прагнув.

Джерела та література

1. Восленский М.С. Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза. – М., 1991.
2. Джилас М. Лицо тоталитаризма. – М., 1992.
3. Історія Української РСР: У 8-ми т. – К., 1980. – Т.8. – Кн.1.
4. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, Изд.8-е. – Т.7. – М., 1971.
5. Ленін В.І. Дитяча хвороба "лівизни в комунізмі" // Повне збір. тв. – Т.41.
6. Ленін В.І. Передмова до листування Ф.А.Зорге // Повне збір. тв. – Т.15.
7. Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації. – К., 1980.
8. Об улучшении деятельности Советов депутатов трудящихся и усилении их связей с массами: Постановление ЦК КПСС. 22 янв. 1957 г. // В.И.Ленин, КПСС о работе Советов. – М., 1979.
9. Очерки истории Коммунистической партии Украины. Изд.4-е. – К., 1977.
10. Питра Ю.Ю. Как это было // Факты и комментарии. – 2001. – 9 ноября.
11. Сырых В.М. История государства и права России. Советский и современный периоды: Учеб. пособие. – М., 1999.
12. Українська радянська енциклопедія. – К., 1961-1964.
13. XXII съезд Коммунистической партии Советского Союза: Стеногр. отчет. – М., 1961. – Т.3.

Краичик Г. Г. Представительные органы власти в Украине в период "оттепели" (1956–1964)

Статья посвящена попыткам демократизации представительных органов власти УССР на протяжении 1953-1964 гг. Доказано, что хотя формально проводилась линия на повышение в общественной жизни роли Советов всех уровней, общественных организаций и самостоятельных формирований, на самом деле в каждом важном деле все решал аппарат партийных органов. Всем же народным избранникам оставалось лишь формально принимать любые их решения, а наиболее достойным среди них – еще украшать собой президиумы различных торжественных собраний и форумов.

Ключевые слова: "оттепель", органы власти, демократизация, УССР

Krivchik G. G. The representative government bodies in Ukraine in times of "the Thaw" (1956–1964)

The article is devoted to the attempts of democratization of representative government bodies in Ukrainian Soviet Socialist Republic in 1953-1964. It is proved that despite the formal course for increasing the role of Councils, civil organizations and amateur formations on all the levels of public life the chief decision-making body for important matters had been the machinery of the Party. The elected representatives of the people had to approve formally all the party's decisions, the most worthy of them being invited to the presidiums of different ceremonial meetings and forums.

Keywords: "the Thaw", governmental bodies, democratization, USSR

УДК 94(477)“1980-1991”

В. Й. Керечан

**НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ ОПОЗИЦІЙНИЙ РУХ НА ЗАПОРІЖЖІ
(ДРУГА ПОЛОВИНА 1980-Х – 1991 РР.)**

У статті на основі матеріалів Державного архіву Запорізької області та місцевих періодичних видань розглядається проблематика опозиційного руху другої половини 1980-х – 1991 рр. на регіональному рівні – на прикладі Запорізької області. Розкрито генезу та інституційні засади “неформальних” національно-культурницьких організацій Запорізького регіону зазначеного періоду.

Ключові слова: опозиційний рух, демократичний рух, суспільно-політичні трансформації, неформальні об'єднання.

Утворення незалежної української держави 1991 р. тісно пов'язано з національно-визвольним опозиційним рухом, що активно розгорнувся наприкінці 80-х рр. минулого століття. Феномен опозиції як явища існує при кожній політичній системі. Проте слід відокремлювати опозицію, яка існує в умовах тоталітарного ладу, коли вона не інституціалізована й діє нелегально, та опозицію в демократичному суспільстві, яка є складовою частиною суспільного життя.

Передумовою розгортання опозиційного руху другої половини 80-х рр. можна виокремити сукупність політичних та соціокультурних чинників. З середини 1980-х рр. в СРСР помітними стають прояви кризи в політичній, економічній та соціальній сферах. Запроваджена широка кампанія модернізації країни, відома під назвою “перебудова”, сприяла тому, що вперше за багато десятиліть в радянському суспільстві почали лунати гасла демократизації, свободи слова, які різні верстви населення сприймали по-різному. Інституційно опозиційний рух оформився в Україні у формі різних за напрямками об'єднань, клубів, товариств на основі спільних інтересів – мова, музика, екологія, колекціонування та ін., які були альтернативними офіційним організаціям (КПРС, комсомол).

На перший погляд, ті проблеми, що закладалися в основу діяльності цих організацій, не носили стартово чітко виражених рис опозиційності. До того ж більша частина об'єднань утворювалася на правових засадах. Але внаслідок активної діяльності, що передбачала критику умов соціального життя, ці культурницькі товариства набули опозиційних, антикомуністичних, демократичних рис. У цьому відношенні відомий український дослідник Г. Касьянов вказує, що владу не слід розуміти лише в класичному варіанті, як суто політичне явище: “Може бути й влада культури: право і здатність виробляти й поширювати символи, цінності та ідеї” [1, с. 298].

Цю думку варто брати до уваги, коли йдеться про український опозиційний рух 80-х рр. ХХ ст. Майже на кожному його етапі, в рамках кожної культурницької фази завжди існували елементи безпосередньо політичні. Так, у період “перебудови” культурницькі ініціативи започаткувалися людьми, які мали абсолютно чітку політичну мету і їхнє культурництво було не більше, як тактикою [1, с. 298].

В Україні такого роду об'єднання почали виникати з 1987 р. Це Український культурологічний клуб (УКК) у Києві, Товариство української мови ім. Т. Шевченка (ТУМ), “Товариство Лева” у Львові, історико-просвітницьке товариство “Меморіал”.

Під впливом демократичних процесів, що проходили в республіці, кампанія “перебудови” отримала резонанс і серед населення Запорізької області. Тут з другої половини 80-х рр. почали виникати одна за одною різні за напрямками самодіяльні “неформальні” об'єднання.

У рамках даної наукової розвідки ставиться за мету розкрити діяльність опозиційних організацій національно-культурного напрямку на Запоріжжі наприкінці 1980-х рр. та визначити їхній внесок у розбудову загальноукраїнського опозиційного руху вказаного періоду.

Основні завдання публікації полягають у з'ясуванні причин виникнення опозиційних режимів елементів, у висвітленні напрямків роботи перших культурницьких товариств та в аналізі результатів їхньої діяльності.

На сьогодні в українській історіографії, на жаль, обмаль досліджень з проблеми суспільно-політичних перетворень періоду “перебудови”. На регіональному рівні – матеріалах Запорізької області – на сьогодні видано лише одну узагальнюючу працю – монографію проф. Ф. Г. Турченка “Запоріжжя на шляху до себе... (Минуле і сучасність в документах та свідченнях учасників подій)” [2].